

Samlaren

Tidskrift för

svensk litteraturvetenskaplig forskning

Årgång 122 2001

I distribution:

Swedish Science Press

Svenska Litteratursällskapet

REDAKTIONSKOMMITTÉ:

Göteborg: Lars Lönnroth, Stina Hansson

Lund: Per Rydén, Margareta Wirmark, Eva Hættner Aurelius

Stockholm: Ingemar Algulin, Anders Cullhed

Uppsala: Bengt Landgren, Johan Svedjedal, Torsten Pettersson

Redaktörer: Hans-Göran Ekman (uppsatser) och Anna Williams (recensioner)

Inlagans typografi: Anders Svedin

Utgiven med stöd av

Vetenskapsrådet

Bidrag till *Samlaren* insändes till Litteraturvetenskapliga institutionen, Slottet ing. A0, 752 37 Uppsala. Uppsatserna granskas av externa referenter. Ej beställda bidrag skall inlämnas i form av utskrift och efter antagning även på diskett i något av ordbehandlingsprogrammen Word for Windows eller Word Perfect.

Svenska Litteratursällskapet tackar de personer som under det senaste året ställt sig till förfogande som bedömare av inkomna manuskript.

ISBN 91-87666-19-7

ISSN 0348-6133

Printed in Sweden by

Elanders Gotab, Stockholm 2002

Marika Andræ, *Rött eller grönt? Flicka blir kvinna och pojke blir man i B. Wahlströms ungdomsböcker 1914–1944* (Skrifter utgivna av Svenska barnboksinstitutet nr 73). B. Wahlströms. Stockholm 2001.

”När pojkar och flickor kommer upp i 11-årsåldern [...] börjar man märka en viss differentiering av deras läsintressen: pojkbarna hyllar främst äventyr, vildmarksliv, handling och saklighet, medan flickorna intresserar sig för det personliga, det känslöbetonade och det idylliska.” Så skriver Greta Bolin och Eva von Zweigbergk i sin inflytelserika handledning *Barn och böcker* (1945, s. 58), den första översikten av barn- och ungdomslitteratur utgiven i Sverige. Här finns åtskilliga resonemang om flickors och pojkars skilda läspreferenser och flera kapitel bottenar i en könsuppdelad läsning, med rubriker som ”Gryende romantik (flickor 11–13 år)” och ”Halsbrytande äventyr och resor jorden runt (pojkar 11–14 år)”. *Barn och böcker* summerar utan tvekan det könspolitiska läget för barn- och ungdomslitteraturen i Sverige strax före mitten av 1940-talet, då gränsöverskridare som Lindgren, Jansson och Hellsing ännu inte etablerat sig på arenan. Så fastslår också Karl Bruhn i sin ofta åberopade läsundersökning om ”folkskoleälderns litterära intressen”, *Från prinsessan Snövit till kavaljererna på Ekeby* (1944) att ”[m]edan gossarna under prepubertetsperioden sluta sig samman till flockar eller små hjordar, vilka kunna betraktas som ett slags motsvarigheter eller förelöpare till det primitiva, förhistoriska samhället dragas flickorna mer eller mindre omedvetet till de små, i viss mening matriarkaliska sociala enheter, som familjerna utgöra.” Könsens skilda livsbetingelser reflekteras enligt Bruhn i läsningen, där flickorna sätter ”vardagslivets stilla epik” framför ”det stora hisnande äventyret”.

Den läsarkaraktäristiken motsvarar i princip uppdelningen i pojkböcker och flickböcker i förlaget B. Wahlströms ungdomsboksserie: böcker med röda ryggar för flickor och böcker med gröna ryggar för pojkar. I begynnelsen kategoriserades dock böckerna som ”ungdomsböcker”, vilket i praktiken var synonymt med pojkböcker. Den första flickboken kom 1919 (*Lilla prinsessan* av Frances Hodgson Burnett), 1923 blev flickboksryggarna röda och året därpå var den komplementära färgläran i rött och grönt genomförd: ”ungdomsböcker” för pojkar och ”flickböcker” för flickor. Läsargruppernas ålder var inte fixerad från början, men utkristalliserades efter hand till 11–15 år. Pojkars begär efter äventyr och flickors dragning till det emotionella, som författarna till *Barn och böcker* talar om, kan betraktas som en programförklaring för bokseriens uttalade könsdikotomi. Finns det någon sammanhållande ideologi bakom denna yttre könsuppdelning och hur konstrueras feminin respektive maskulin identitet i texterna? Hur skiljer sig dessa konstruktioner åt och finns det något som förenar dem? Det är

huvudfrågorna i Marika Andræns doktorsavhandling *Rött eller grönt? Flicka blir kvinna och pojke blir man i B. Wahlströms ungdomsböcker 1914–1944*, som alltså behandlar utgivningen i ungdomsboksserien från starten 1914 fram till och med 1944. B. Wahlströms ungdomsböcker har älskats och föraktats, de har berömts och bedömts utifrån mer eller mindre sakliga grunder, men det finns faktiskt inte så mycket skrivet om denna bokserie som man skulle kunna tro. Förutom Kenneth Ahlborns och Urban Nilmanders presenterande framställning *Alla tiders bokserie. 85 år med B. Wahlströms röda och gröna ryggar* (1999) utgörs den seriösa forskningen av några uppsatser i den tudelade samlingsvolymen *Skräplitteratur för barn och tonåringar?* (red. Lars Furuland) och punktstudier kring vissa böcker eller författare, som Stefan Mählqvists undersökning *Biggles i Sverige* (1983). I Svenska barnboksinstitutets uppsatsarkiv fann jag endast en påbyggnadsuppsats, Marja Talgres könsrollsanalys av ett antal pojkböcker och flickböcker utgivna under andra halvan av 1930-talet (1967). Att könsaspekten placeras i fokus redan i tidiga analyser är naturligtvis ingen överraskning. B. Wahlströms ungdomsböcker utgör en provokation genom sin explicita könsuppdelning, och de röda och gröna ryggar finns kvar än idag, även om de inte direktadresserar någon utpekad läsargrupp.

Avhandlingens syfte är att ”klarlägga hur äldre och nyare uppfattningar om könsnormer uttrycks i B. Wahlströms ungdomsböcker” (s. 18), vilket följs av ambitionen att studera ”performativitetens uttryck” (s. 20, termen från Judith Butler), dvs. ”könet uttryckt i handling”. Marika Andræ (MA) använder inte begreppet genus, främst eftersom den ”psykiska processen i könsbildandet får svårt att passa in i kön/genus-distinktionen” (not 35, s. 252, här kunde man tänkt sig en mer profilerad diskussion). Metodiskt bygger avhandlingen på en förening av narratologiska och socialpsykologiska perspektiv, där studiet av den narrativa progressionen och dess konsekvenser för handlingens utveckling (utgångslägen, problem och mål) relateras till psykologiska teorier om hur könsidentiteten internaliseras hos texternas aktörer av flickor respektive pojkar. Under den undersökta perioden utkom 385 titlar, översättningar såväl som svenska originalböcker, och textbasen utgörs av ett grundurval på 77 titlar, dvs. en femtedel av utgivningen under den undersökta perioden: 43 pojkböcker och 34 flickböcker. Dessa har studerats i en ”översiktsanalys” med sikte på huvudperson, miljö, särskilda motiv och berättarteknik, som kompletterats och breddats genom sökningar i hela materialet. Enligt min beräkning behandlas och/eller omnämns 122 titlar i avhandlingen, dvs. en tredjedel av utgivningen under den undersökta perioden.

I inledningen ger MA en kort översikt av flick- och pojkbokens litterära och pedagogiska kontexter och

beskriver sedan syften, begrepp och avgränsningar. Hon tar avstamp i den amerikanske germanisten Jack Zipes tankar om litteraturens instrumentala roll i civilisationsprocessen av barn och ungdom (*Fairy Tales and The Art of Subversion*, 1983) och hans begrepp socialisation, internalisering och uppfostran (s. 14). Pojk- och flickböckernas protagonister skolas in till att uppfylla ett borgerligt familjeideal av traditionellt snitt: modell rörlig man ute i världen och vårdande kvinna i hemmet. Någon ideologikritisk undersökning av den kontextuella typ som Zipes representerar är det emellertid inte fråga om. MA utgår från texternas uttalade könstillhörighet och vill i sociologen Penny Tinklers efterföljd tala om "preferred meanings" (s. 21), könsbetingade betenden och ideal och deras narrativa följder. Den "heterosexuella karriären" i flickböckerna, avspeglingen av och relationen till den borgerliga familjen, är en sådan "preferred meaning" som får en rätt utförlig behandling i avhandlingen. Inledningen följs av en orientering om förlaget och serien, läsarna och debatten (del II), baserad på *Barn och böcker* och 1940-talets läsarundersökningar – jämsides med Bruhn föreligger Lorentz Larsons ofta återopade *Ungdom läser* (1947). MA redovisar fördelningen mellan pojk- och flickböcker, fördelningen mellan utländskt och svenskt material, fördelningen mellan manliga och kvinnliga författare m.m., allt i praktisk tabellform. Avhandlingen innehåller också ett register över utgivningen under perioden (ss. 288–313), med uppgift om serienummer, kategori, titel och undertitel, utgivningsår hos Wahlströms, författare/pseudonym och språk/översättare. Denna del innehåller mycket fakta som senare forskning säkert får nytta av, men någon egentlig diskussion av debatten kring serien och dess läsare ger sig MA inte in på. Det är synd att hon lagt denna godbit åt sidan, för relationen mellan synen på serien och utgivningen inom serien hade varit värd att undersöka ur ett könsperspektiv.

Två centrala begrepp är könskonstituering och könskonstruktion. De verkar på skilda nivåer. Det första avser en sociologiskt och kulturellt betingad process av identitetsskapande i förhållande till könsnormerna, konstitutionella eller regulativa (begreppet har hämtats från sociologen Eva Lundgren). B. Wahlströms ungdomsböcker kan alltså ses som ett uttryck för en sådan konstituering, de är tydligt könsmarkerade och skiljer mellan pojk- och flickberättelser. Det andra begreppet avser hur könet konstrueras inom texterna: hur karaktärerna formas i förhållande till kön och de narrativa mönster som befäster pojk- och flickberättelserna som "skilda kategorier" (s. 21), det vill säga hur mönstren får sin narrativa etablering. MA lämnar sambandet mellan textuell könskonstruktion och samhällelig könskonstituering utanför avhandlingen. I stället satsar hon på att djupstudera texternas berättande handlingslinjer. Ett av

nyckelbegreppen är narrativ progression (utgångspunkter från Gérard Genette, Shlomith Rimmon-Kenan och Claude Bremond), men MA tar också stöd i feministnarratologin, främst Susan S. Lanser. Den har av naturliga skäl mest betydelse för analysen av flickböckerna: ifrågasättandet "av vad handling egentligen är och hur den representeras i relation till kön" (s. 24). Den narratologiska analysen kompletteras med ett socialpsykologiskt perspektiv för att etablera en terminologi för texternas processuella könskonstruktion.

En grundtes är att framställningen av pojkar och flickor i berättelserna inte bara skiljer sig åt beroende på kön, utan också på ålder (s. 29). De tematiskt inriktade analyserna har disponerats efter protagonisternas ålderskronologi och inskolningen, eller könssozialisationen, till kvinna och man kan således följas som i ett progressivt verkande förlopp. Det är de dominerande mönstren i *texterna inom serien* som MA är på spaning efter, vad hon kallar "den gemensamma historien" (s. 23). Med andra ord är det utgivningen inom ramen för bokserien som behandlas, inte enskilda texter. Författaren har, med ett par undantag, ingen större betydelse för analyserna. I flickboksdelen dissekteras först överlevnadskonceptet för den ofta föräldralösa, yngre flickan (vägen till familj och välstånd), därefter de uppfostringsmekanismer som tas i bruk för "yrhättorna" (mellanprotagonisterna) och slutligen de unga kvinnornas förhållande till arbete och kärlek, två aktiviteter som ofta flätas in i varandra. Utforskandet av pojkböckernas könskonstruktion inleds med en analys av pojkängsböcker, med andra ord de sammanslutningar i "små hjordar" som Karl Bruhn talade om i sin läsarundersökning. Steget från pojke till man exemplifieras av sjöromaner, medan maskulinitetens fullkomning, att bli en "hel karl", illustreras av exotiskt betonade vildmarkshistorier, "svenska äventyr" samt flygberättelser. Den femte och avslutande delen i avhandlingen jämför och diskuterar resultaten från pojk- och flickboksanalyserna. Det finns självfallet divergenser i könskonstruktionen, men ideal och mål kan också vara gemensamma. Även om de bakomliggande drivkrafterna kan vara olika, är kontrollförmåga och förnuftighet förenande för pojk- och flickboksaktörerna i deras strävan efter att bli vuxna. Flickböckernas överskuggande mantra att övervinna sig själv (anpassning), motsvaras av pojkböckernas disciplineringsprocess (pliktkänsla och ansvar): "Den gode pojkprotagonisten lär sig alltså också att göra vad som förväntas av honom" (s. 249).

Jämförelserna mellan flick- och pojkböcker ger ett sansat intryck, men det finns anledning att diskutera utgångspunkterna. Under hela den undersökta perioden utkom 215 pojkböcker och 170 flickböcker (tabell 1, s. 34) – pojkböckerna har alltså ett klart numerärt överläge – men i analyserna behandlas 49 flickböcker och

31 pojkböcker (räknat efter tabellerna över behandlade titlar i varje delkapitel). Flickböckerna har också fått betydligt större utrymme i avhandlingen, 108 sidor mot pojkböckernas (ungefär) 85 sidor. Man undrar givetvis varför, men någon förklaring ges inte av MA. Har det att göra med en mer komplicerad könskonstruktion? Beror det på att flickböckerna, särskilt de svenska, ökade i antal (s. 36)? Eller har det att göra med pojkbokens synkronisering med äventyrsberättelsen, att den betraktas som skriven efter återkommande mönster (s. 212)? Frågor som dessa lämnas tyvärr obesvarade i avhandlingen. Det hade varit på sin plats med en mer könsjämlig disposition, särskilt som det skrivits relativt lite om pojkboken i Sverige (med undantag för flygberättelserna) i förhållande till den numera ganska omfattande flickboksforskningen.

Rött eller grönt? är en genomarbetad avhandling, rik på infallsvinklar och med en stark syftesvilja. MA har ett nyktert förhållande till materialet och förleds sällan till att dra slutsatser som inte har någon reell fästpunkt i texterna. Analyserna är snyggt sammanhållna och det finns en tilltalande ambition att göra både bokserien och den enskilda texterna rättvisa. Men rikedomen på perspektiv och översikter har också sitt pris. Redovisningsplikten tar ibland över och skymmer sikten för MA:s egna ställningstaganden. I inledningen refereras till en mängd forskare av olika vikt och inriktning, och alla ter sig inte lika nödvändiga för de fortsatta resonemangen. Den späckade inledningen ger några gånger intryck av oro över att inte täcka in alla tänkbara aspekter på ämnet. Jag tänker till exempel på översikten av ideal och normer i uppfostran under 1900-talets första hälft (s. 17f.), ett i sanning stort och svåröverskådligt område som pressas ihop och får en "compact treatment", utan direkt anknytning till behandlingen av serien. Man frågar sig vilken relevans avsnittet har för avhandlingen i sin helhet. Något liknande gäller delvis för beskrivningen av de socialpsykologiska perspektiven (ss. 24–27) där jag gärna sett en gallring i den psykologiska teoriskogen; ett exempel gäller motrösterna till Shawn Meghan Burns syn på differentiell socialisation (s. 26). Jag har förståelse för ambitionen, men vad exempelvis psykologen Nicola Gavey har att säga om föränderliga diskurser och språkets konstitutionella kraft är helt enkelt inte intressant i sammanhanget. Jag vill dock understryka att MA sällan hemfaller till det teoretiska pynt som kan hemsöka våra avhandlingar. De narratologiska utgångspunkterna är tydligt redovisade, och presentationen sker utan åthävor. Tonvikten i analyserna ligger, precis som utlovas (s. 22) på den narrativa progressionen. MA utgår från huvudpersonernas drivkrafter som studeras utifrån en viss handlingslinje, "story-line" (Rimmon-Kenan), i syfte att ringa in de återkommande mönstren i texterna, dvs. "den gemensamma historien" (s. 23). Problematiskt

är emellertid det begrepp som i avhandlingen går under beteckningen "narrativ belöning" (att det är MA:s eget begrepp kunde framgått tydligare; not 51, s. 253, förklarar bara att den narrativa belöningen fungerar som en del av könskonstruktionen, en flickboksprotagonist som lär sig att lyda kan till exempel belönas med vänskap eller frieri). Liksom handlingslinjen har den "narrativa belöningen" att göra med progressionen och beskrivs som "en vinst som erhålls oberoende av kausaliteten i handlingslinjen" och vidare: "[b]elöningen utdelas efter en händelse, men inte alltid på grund av den" (s. 22). Men konstruktionen "narrativ + belöning" är inte lyckad (det talas också om "narrativ uppmuntran" på ett par ställen i avhandlingen, t.ex. s. 114). MA blandar ihop två skilda saker. Belöningen är en del av den narrativa drivkraften i handlingslinjen, men den kan ju inte vara *narrativ* i sig. Om protagonisten efter diverse umbäranden till exempel får ett arv eller på annat sätt lyckas trygga sin ekonomi, vilket är fallet i en hel del flickböcker, så handlar det snarast om en balansering av händelserna.

Det övergripande perspektivet i avhandlingen är synen på serien som en konceptuell utgivning, dvs. den i princip författarbefriade fokuseringen på texterna *inom* serien. Ett undantag görs för några av de fall då manliga författare skriver flickböcker under pseudonym; en verksamhet som med ett eventuellt undantag (*Bob flygare* av Eve Grey) inte har någon motsvarighet på pojkbokssidan. Men grundläggandet av den "gemensamma historien" borde rimligen också hänga samman med att en och samma författare kan skriva flera böcker med mer eller mindre likartade handlingslinjer och att flera av författarna även verkade som översättare. En viktig fråga i sammanhanget är också hur böckerna, särskilt utländska klassiker, bearbetades på förlaget. Kan man tala om någon direkt identifierbar Wahlström-kod? Det finns uppenbarligen inget källmaterial, men det hade varit belysande för helheten med något eller några exempel, t.ex. i den riktning som skisseras i not 29, s. 258: en komparation av "feministiska potentialer" i Wahlströmversionerna av flickboksklassiker som *Unga kvinnor* och *Anne på Grönkulla* i förhållande till andra svenska översättningar (liknande analyser kan göras på klassiker som Ellis Hjortfots-böcker eller Stevensons *Skattkammaren*, utgiven hos Wahlströms 1938). Det finns jämförelsematerial. Kari Skjønberg har t.ex. i *Vem berättar?* (1982) ett avsnitt om *Unga kvinnors* transformeringar i norska översättningar och Stefan Mählqvist ägnar sig åt bearbetningsanalyser i sin Biggles-studie. Ytterligare en fråga i sammanhanget gäller förhållandet mellan översättningar av utländska äldre böcker och svenska original. MA vill klarlägga hur äldre och nyare könsnormer uttrycks i Wahlström-böckerna, men fäster ingen reell vikt vid originalutgivningsåren (de finns inte angivna). Det finns anledning att reflektera över för- och nackde-

larna med detta synsätt. En fördel är att avhandlingen ger en sammanfattande bild av serien och könskonstruktionerna på ett övergripande plan genom sin fokusering på de gemensamma historierna, en nackdel är att avvikelser från normerna inte kan ges någon utförlig behandling. Nyanser och förskjutningar i texterna blir inte så synliggjorda som man skulle önska. Jag kan t.ex. inte hålla med om att flickans anpassning till en kvinno- och modersposition är så konsekvent genomförd i serien som MA tycks mena. Den ovanligt självständiga Karin i Lisa Högelins *Jag skall nog lyckas* kämpar, som MA framhåller, för att fortsätta att studera och skaffa sig ett yrke. Det är den "berättelse som är mest inriktad på att en protagonist går sin egen väg" (s. 91) vilket MA ser som en signal om en atypisk reflexivitet i anpassningen. Hon kunde gått längre: de tre sista orden i berättelsen (Karins tankar) ställer solklart vikten av en utbildning i fokus: "läsa, ta studenten, studera", vilket gott kunde noterats. Ett annat exempel gäller *En modern flicka*. Jag kan inte alls hålla med om att det emancipatoriska inslag, som faktiskt finns i texten, förvandlas till något "suspekt" i berättelsen (s. 77). Ingen behöver tvivla på att huvudpersonens förkastliga beteende korrigeras i anpassningens tecken, men i slutet av berättelsen talas det även om hennes önskan om att gå på "tekniska institutet" och indirekt, via moderns röst, om unga flickors glädje över att ha ett självständigt arbete och kunna försörja sig själva.

Det blir emellanåt problematiskt att analyserna så starkt knyts till en tidigare utgiven text i serien som får fungera som ett handlingsmässigt paradigm. Jag menar t.ex. att det är ett långt steg mellan Hodgson Burnetts *Lilla Prinsessan*, berättelsen om den tappra lilla Sara Crewe, som först är rik, sedan fattig för att till sist bli rik igen (mönsterberättelse för de yngsta protagonisterna i kap III:2), och Sigrid Adams Klingbergs berättelse om den kompetenta Greta i *En flicka hela dan*. Även om överlevnadskonceptet (inkluderat den okände mecenaten och protagonistens aldrig sviktande optimism) finns utskrivet, är miljön och förutsättningarna, både för protagonist och för text, ganska olika. Så ligger det också hela femtio år emellan böckerna: *En flicka hela dan* kom ut 1938, medan Burnetts berättelse gavs ut för första gången 1888. Ett annat exempel är *Lilla guvernanten* (1928), som behandlas i kap III:3 under temat vild flicka blir tam, med den tyska boken *En yrhätta (Der Troztkopf, 1885)* som böjningsmönster. Vägen mellan det vilda och det tama, konfliktmönstren, kan naturligtvis se olika ut och ha olika komplikationsgrad. Det beror på vilka texter man väljer och hur man gör sina indelningar. I *Lilla guvernanten* förenas två handlingslinjer, en som talar om anpassning och en som talar om vilja till handlingsutrymme för huvudpersonen. Den norska titeln *Brit den vidunderlige*, ger en fingervisning om original-

textens intention (not 54, s. 270). Omdöpningen till *Lilla guvernanten* säger å sin sida något om Wahlströmversionens intention. MA påpekar att undergivenhet knappast är något som betecknar Brit som guvernant, men nämner inte att berättelsen faktiskt börjar med att Brit tagit studenten, med fina betyg dessutom. Hon avbildas dessutom i studentmössa på omslaget i Wahlströms serie. Brit är verkligen "en flicka hela dan": hennes arbetsvilja och upprustningsanda på den förfallna egendomen Ramsborg är näst intill bedövande. I större delen av berättelsen framställs hon som driftig och självständig, men till slut får också hon kapitulera inför den blivande mannen och auktoriteterna. Denna blandning av driftighet och underkastelse är väl ett alldeles utmärkt uttryck för flickbokens dubbelstämmighet, något som flitigt diskuterats i tidigare forskning. I avhandlingen avvisas dock läsarten delvis på grund av "materialets utseende" (s. 46), men i kapitlets avslutning tar MA upp den gemensamma historiens alternativa vägar: det kan finnas ett visst handlingsutrymme och möjligheter för protagonisterna, "bortom det genrekonventionella slutet" (s. 130). Så talas i guvernant-fallet om motsärande förhållningssätt (s. 126), och om en handlingspotential som existerar "jämsides med genrekonventionen om anpassningen till positionen som kvinna och mor" (s. 127). Men uppror mot normerna behöver inte vara *genomförda* för att kallas uppror. Det finns en tendens att vilja sitta på två stolar, vilket enligt min mening beror på avhandlingens starka koncentration på den narrativa progressionen: tekniken att läsa historierna i förhållande till deras slut. Fokuseringen på den "gemensamma historien" kan resultera i att man rätar ut krokigheterna för att synkronisera berättelserna med varann. Jag vill ingalunda hävda att huvudpersonerna i B. Wahlströms flickböcker är emanciperade överlag, men det finns bevisligen flera oroshärdar som *stör* könskonstruktionen, särskilt i de nordiska moderna böckerna.

Avhandlingen visar tydligt att de yngsta flickorna har större handlingsutrymme och är mer frisläppta än de äldre: tesen om ålderns betydelse för protagonistens handlingsutrymme blir bekräftad. Idealen kan vara ungefär desamma som i pojkböckerna och protagonisten kan inordna sig i en hegemonisk könsstruktur (pojkflickan). Ett par stickprov avslöjar tendensen att förneka det egna könet, med pojkbokens typiska vokalbulär handlar det om "klämmighet". Så menar en flickboksprotagonist (*Lisbeth*) att flickböcker är tråkiga, medan pojkböcker är "klämmiga", och när Greta (*En flicka hela dan*), börjat studera på Borgarskolan menar hon att pojkar "nästan var klämmigast", eftersom "flickorna förtalade varann och voro småaktiga." Man kan tillägga att nedvärderingen av det egna könet i flickboken också förekommer på annat håll, utanför Wahlström-serien, bl.a. i Agnes von Krusenstjernas flick-

böcker. Det finns dock nyanser i pojkflickans handlingsmönster som inte kommer fram i MA:s läsning. Att huvudpersonen i *Polismästarens Kathrine* klär ut sig till pojke för att kunna delta i en cykeltävling, där enbart pojkar får delta, är enligt min mening framför allt en könspolitisk handling inom narrationen, mindre ett uttryck för Katherines önskan att vara pojke. Hennes inbrytning i tävlingen är de facto en revolt mot könsnormerna som ger reell utdelning: efter hennes seger öppnas tävlingen för båda könen. Därmed bryts också könskonstruktionen upp och förändras.

En intressant jämförelsepunkt är den grupp av manliga författare som skriver flickböcker, vilka alltså undantas från det författarbefriade perspektivet på serien. Kön, menar MA i Susan S. Lansers efterföljd, är en komponent som förbinder text och kontext (s. 113), och det visar sig att en del av dessa böcker *inte* utvecklas enligt de typiserade könskonstruktionerna. Så uppehåller sig t.ex. handlingen i *Flickorna på Solhaga* av Alva Krondal alias Axel Kerfve (1931) inte vid relationer, vilket annars är vanligt. Könsinskrivningen kan vidare avslöjas genom nedvärderande omdömen om flickor i allmänhet, inskrivningen av pojken i flickan – högsta beröm är att vara som en pojke eller att sköta sig som en "hel karl". Men något direkt könskiljande kan det inte vara fråga om, den pejorativa synen på flickan/kvinnan finns också, som vi nyss sett, i flickböcker som skrivits av kvinnor. Ibland tycks den manlige berättaren av flickboken också odeciderad i sin uppfattning. På ett ställe i Kerfves flickbok talas det t.ex. om "tidens högsta lösen", jämlikhet och demokrati, och att "vi först och främst alla äro människor" (*Flickorna på Solhaga*). Ett liknande exempel finns i *Prinsessan på ärten* av Anna Bjerke, alias Gunnar Örnulf. Bejakar verkligen den framgångsrika affärskvinnan Elsie tanken på att ge upp yrkeslivet för att sköta ett hem, vilket MA menar (s. 139)? Något entydligt svar ger inte texten. Det finns, som jag redan varit inne på, en fara med MA:s mönstertänkande. En större öppenhet inför texterna, i de fall möjlighet ges att läsa ut flera betydelse, hade nyanserat resonemangen kring könskonstruktionernas förutsättningar och villkor. Slutsatserna kan ibland kännas förutsägbara på ett sätt som inte ger riktig rättvisa åt MA:s analysarbete.

Stor betydelse för analyserna av den manliga könskonstruktionen i pojkböckerna har Michael Kimmels typindelning i *Manhood in America* (1996). Den förnäme patriarken, den hjältemodige hantverkaren och the self-made man: hos dem finns drag som går igen i pojkböckernas mansideal (s. 160f.). Pojkböckerna har, som nämnts, fått mindre utrymme i avhandlingen än flickböckerna. Det hade varit motiverat att utveckla den delen på bekostnad av flickböckerna. Man vill helt enkelt läsa mer om mekanismerna i den process som skolar in pojkar till att bli män och "hela karlar". Det

hade även varit motiverat med tanke på att pojkboksforskningen inte alls är lika utvecklad som flickboksforskningen; det finns ett stort behov av undersökningar av pojkboken som litterärt fenomen och könsbestämd genrekategori. MA påpekar faktiskt själv att den svenska pojkboksforskningen, med ett par undantag, är ett "ganska magert kapitel" (not 19, s. 275). Begreppet pojkbok uppfattas vanligen som liktydigt med äventyrsberättelse (resa ut i världen), och på det området finns givetvis mycket internationell facklitteratur. Det har också kommit innovativa studier som för in den nya maskulinitetsforskningen i sammanhanget. En titel som jag saknar i avhandlingen och som skulle passat som hand i handske för MA:s resonemang är Richard Phillips *Mapping Men and Empire. A Geography of Adventure* (1997). Phillips behandlar konstruktionen av den maskulina identiteten i förhållande till driften att utforska världen (äventyren som en frizon från kvinnor, en del av en manlig sfär), vilket MA bl.a. behandlar i sitt kapitel om sjöromaner. Hos Phillips (som är geograf) finns även ett intressant kapitel om R. M. Ballantynes klassiker *The Young Fur Traders*, utgiven av Wahlströms under titel *Bland trappers och rödskinn* (1916).

Definitionen av äventyrsboken och kategoriseringen av de olika typerna av underberättelser utgår från Stefan Mählqvists doktorsavhandling *Böcker för svenska barn 1870–1950. En kvantitativ analys av barn- och ungdomslitteratur i Sverige* (1977, Mählqvist bygger i sin tur på en uppsats av Heinrich Pleticha från 1974), samt en uppsats av Dennis Butts, "The Adventure Story" (1992). MA lämnar en rad intressanta studier på området åt sidan (exempelvis Martin Greens *Dreams of Adventure. Deeds of Empire*, 1979 och *Seven Types of Adventure Tale*, 1991), och forskare som A. C. Baumgärtner, Reinbert Tabbert, John G. Cawelti har praktiskt taget okommenterade halkat ner i noterna (se t.ex. not 5, s. 274). Litteratursökningen har en del brister och det ger också avtryck i diskussionen om pojkboken som genre, som kunde varit betydligt mer energiskt utförd. Skillnaden blir ganska stor i jämförelse med den fylliga diskussionen i flickboksdelens. Att det finns gemensamma grundmönster för Wahlströms flick- och pojkböcker görs dock klart av analyserna av seriens pojkböcker. Även om flick- respektive pojkböckerna berättar olika historier, om hisnande äventyr eller om vardagslivets stilla epik, så gäller det att övas in i en roll och att skolas in till att bli vuxen. Det finns flera förenande linjer. Även pojkböckerna har sina modeller för överlevnadskoncept och självbehärskning, och om flickböckerna har sina "yrhättor", så har pojkböckerna sina "vildhjårnor", så benämns bl.a. den unge "galne" huvudpersonen i Ballantynes *Bland trappers och rödskinn*. En avgörande skillnad som kommer fram genom avhandlingen, är att medan flickboken vanligen fokuserar på omgivningens krav och huvudpersonens

förmåga att uppfylla dem, så inriktas pojkboken på individens behov: respekt och kontroll är viktiga nyckelord. Ett illustrativt exempel ger analysen av sjöromanen *Peter fribytare*, där huvudpersonen efter årtal ute på sjön återvänder till hemstaden för att få moralisk och själslig upprättelse för ett brott som han oskyldigt anklagats för i ungdomen.

Större delen av pojkboksprotagonistens energi är inriktad på att växa in i rollen av "en hel karl", en process som belyses i det fjärde pojkbokskapitlet "Män i djungelns mörker och himlens ljus". Konceptet finns inskrivet redan i de tidigare behandlade böckerna, men får här sin litterära och analytiska fullkomning. Det är det allra starkaste kapitlet i avhandlingen, fylligt introducerat med fäste i etnologisk och historisk forskning om manlighetsideal: "Först när mannen visat sig vara en överlevare, äventyrare och karlkarl kan han axla rollen som vuxen samhällsmedborgare" (s. 211f). Men vad det egentligen innebär att vara en "karlkarl" (med alla dess synonymer), kunde ägnats större utrymme, för det är ett verkligt intressant kapitel i pojkbokens koncept. Att döma av de anförda böckerna tycks det handla om att bemästra utmaningar, att visa prov på mod och psykisk stabilitet, till detta kommer intellekt och en god fysik. Den fysiska trimningen kopplas i *Tre pojkar på äventyr* också samman med framtiden och den moderna människan. Den adjunkt som är far till en av de tre pojkarna, hoppas att sonen ska välja den vetenskapliga banan, men önskar samtidigt att sonen ska bli starkare och mer fysiskt tränad än vad han själv är. Bekräftelsen på att denna drömkonstruktion skulle kunna bli "verklighet" för den nya generationen ges genom två danska vetenskapsmän, bröder och nobelpristagare, som varit styva fotbollsspelare i sin ungdom (cit. i avhandlingen, s. 201). Avsnittet om "Svenska äventyr" (ss. 218–224) som behandlar pojkböcker av de tre produktiva författarna Gustaf Bolinder, Gunnar Örnulf och Axel Kerfve ger värdefull information genom väl valda exempel. Texterna trumfar gång på gång in vikten av att växa in i rollen av en hel karl eller "en tusan till karl", som det kan heta hos Bolinder. I Örnulfs *Sven Vågman's äventyr* klarar sig huvudpersonen Sven "som en hel karl", men för hjälten och förebilden (Svens farbror, herr Vågman) är det dubbelt upp: han benämns "karlkarl och hedersman" och sägs vidare vara "en svensk och en man i varje tum" (citerat i avhandlingen, s. 220). Han kallas även kärnkarl, vilket ju är en bekräftelse av hans ställning som en man av det rätta virket, benämningen går igen i Kerfves *Kärnpojkar*. Herr Vågman, skriver MA, "uppfyller alla kriterier som den hegemoniska maskuliniteten föreskriver: en vuxen, vit, ansvarstagande och framgångsrik man som uppträder som ledare och förebild" (s. 221). Mod, företagsamhet, att slå sig fram, finns med i bilden, det senare kan rentav beskrivas som "kläm-

men med hela livets mening" (cit. i avhandlingen, s. 223). Genomgången av dessa variationer är i högsta grad intresseväckande (och rolig), men själva frågeställningen *varför* karlkarls-idealet tycks så viktigt i de svenska böckerna hamnar i skymundan. Jag tycker det hade förtjänat en diskussion, kompletterat med vad som inkarnerar själva begreppet "hel karl" i detta sammanhang. Det hade varit enkelt att konsultera SAOB vars definition av (hel) karl, ("mansperson som äger sådana egenskaper som anses böra finnas hos en man"), exemplifierar med egenskaper som styrka, mod, tapperhet, duglighet, djärvhet, hederlighet, rättskaffenhet m.m., ett studium av synonymer som dunderkarl, karlkakar, kraftkarl och kärnkarl hade gett ytterligare kött på benen. Likaså hade hjältnarnas benämningar och namn varit värda att uppmärksamma närmare. Namnet Vågman i kombination med namnet Sven i *Sven Vågman's äventyr* torde t.ex. knappast vara någon slump: här ges tydliga signaler om idealmannens könskonstitution.

Det finns alltså utrymme för fortsatta studier om både flick- och pojkböcker, inom och utom B. Wahlströms ungdomsboksserie, men Marika Andræ's avhandling kommer ingen att kunna gå förbi. *Rött eller grönt?* är en väl genomförd undersökning som driver sina teser med stor konsekvens. Den imponerar genom växlingarna mellan sammanfattande överblickar och koncentrerade näranalyser i hela det stora materialet, och särskilt pojkboksavsnittet ger ny kunskap om barn- och ungdomslitteraturen i Sverige. Med sina jämförande analyser av könskonstruktionerna i flick- och pojkböcker har Marika Andræ också bidragit till att utveckla den viktiga forskningen om kön och genus inom barn- och ungdomslitteraturen.

Boel Westin

Holger Lillqvist, *Avgrund och paradys. Studier i den estetiska idealismens litterära tradition med särskild hänsyn till Edith Södergran* (Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland, nr. 227). Helsingfors 2001.

Av Edith Södergrans liv och dikt skapades tidigt en modern ikon, ägnad att främja den modernistiska guldåldersmyten om det finlandssvenska 20-talet. Tidigare Södergranforskning – liksom den allmänna Södergranreceptionen – har i stor utsträckning framhävt hennes betydelse som modernistisk pionjär, mot en fond av symbolistiska, futuristiska och (för)expressionistiska förebilder, liksom det starka inflytandet från Friedrich Nietzsche. Forskare med feministiska utgångspunkter har också velat framhålla det förebildligt nya i författarskapet. Den biografiska bakgrunden, som utgjorde en av hörnstenarna i Gunnar Tideströms grundläggande studie från 1949, har på senare tid problematiserats av